

Pärandkultuur metsas
Nõva puhkeala

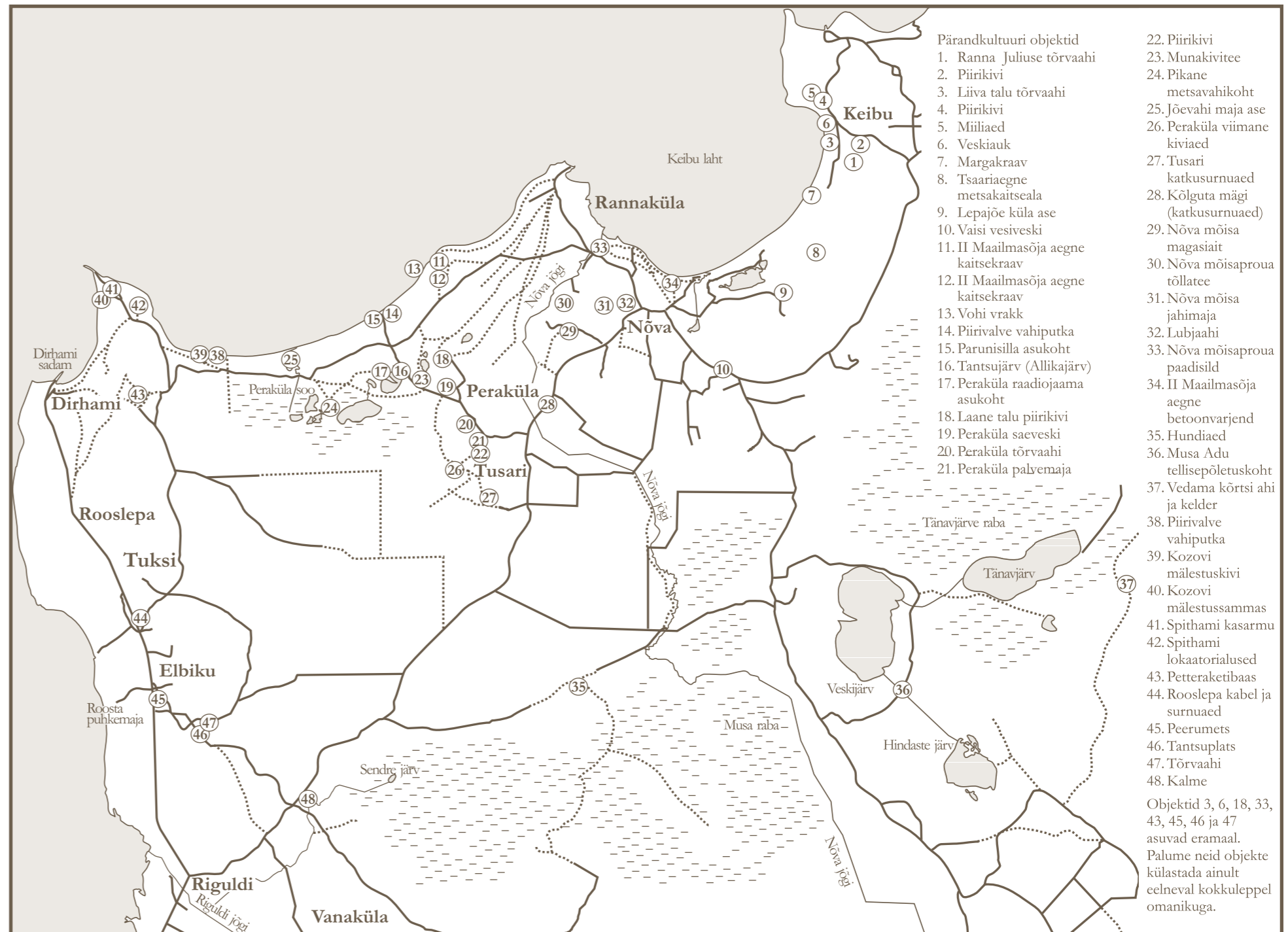
Käesolev trükis on esimene RMK puhkemajanduse osakonna väljaannete sarjas, mis tutvustavad pärandkultuuri Eesti riigimetsades.

www.rmk.ee

Tekst: Triin Neljandik
 Joonistused: Ülle Meister
 Kujundus: Mari Krentaal
 © Riigimetsa Majandamise Keskus 2005

Trükise koostamisel on kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumi kogusid ja Läänemaa Keskraamatukogu koduloolisi materjale.

Pärandkultuur metsas Nõva puhkeala

2005

Sisukord

Mis on pärandkultuur?	3
Millised objektid võivad kuuluda pärandkultuuri hulka?	4
Miks on pärandkultuuri hoidmine tähtis?	8
Riigimetsa majandaja RMK pärandkultuuri hoidjana	9
Nõva puhkeala	11
Pärandkultuur Nõva puhkealal	12
Huvitavamaid pärandkultuuri objekte Nõva puhkealal	14
Rahvapärimest Nõva puhkealalt	21
Pärandkultuuri- ja loodusretked Perakülas	26

Mis on pärandkultuur?

Oma tegevusega mõjutavad inimesed pidevalt maastikku enda ümber. Maastikule inimtegevusest jäänud märgid võivad püsida aastasadu. Sellised jäljed meie esivanemate elulaadist on näiteks vanad teed ja kiviaiad, kunagised pühapaigad, tõrva- ja lubjaahjud ning isegi vanad kohanimed. Viimasel ajal on selliseid eelmiste põlvkondade elust ja tegevusest jäänud märke hakatud kutsuma **pärandkultuuriks**.

Iga ajajärk mõjutab maastikku erinevalt, osaliselt kustutades eelnevad jäljed ja tekitades uusi. Erinevatest ajaperioodidest pärit inimtegevuse märgid asetsevad maastikul otsekuu kattuvate ja üksteisest läbi paistvate kihtidena. Riikides, kus ajalugu on kulgenud ilma suuremate vapustusteta, on rohkem säilinud ka vanemaid pärandkultuuri objekte. Eestist on viimase saja aasta jooksul üle käinud sõjad ja teised murrangulised sündmused. Ühiskonnakorra vahetumine tõi pahatihti kaasa ka alavääristava suhtumise eelmistel perioodidel loodusse. Elulaadi muutusega vähenes vajadus vanadel aegadel vajalike hoonete ja rajatiste järele. Eriti palju vanast talupojakultuurist läks kaduma nõukogudeaegse suurpõllunduse tõttu. Kahjuks jätkab tänapäeval kiire linnastumine sama suunda, lõigates läbi inimeste sidemed maa ja metsaga. Praegu võib veel pea igast külast leida mõne memme või taadi, kes oskab näidata vana tõrvaahju varemeid või söepõletuskohta, teab endisaegseid kohanimedid või oskab jutustada mõne vahva jutu möödunud aegadest. Kahjuks kaob aga palju teadmisi koos nendega. Seetõttu on viimane aeg oma esivanemate pärandit tundma ja hoidma õppida.

Millised objektid võivad kuuluda pärandkultuuri hulka?

Kultuurmaastiku kujunemisega seotud muistised

Kultuurmaastiku kujunemisega seotud muististeks on muinas-aegsed asula- ja kalmekohad ning muinaspõllud. Tänapäeval näeme neis kohtades tihti vaid rohtunud küngast või kivihunnikut, mis võivad asjatundmatule pilgule märkamatuks jääda. Enamasti on need muistised muinsuskaitse all.

Looduslikud või poollooduslikud mälestised

Üheks sagedamini esinevaks pärandkultuuri objektiks on selles rühmas kindlasti pärimuste või traditsioonidega seotud puud, mida leidub üle kogu Eesti. See näitab puude ja metsa olulisust meie esivanemate elus. Mõnelt puult otsiti abi haiguste ja muude hädade vastu tuues puule ohvriande või hõõrudes haiget kehaosa vastu puud. Samuti on mets olnud pelgupaigaks sõdade korral. Taluperes istutati vahel lapse sünni puhul õue puu ning Lõuna-Eestis lõigati surnu mälestuseks puutüvesse ristimärk. Kohati elavad need traditsioonid veel tänapäevalgi.

Vähemalt sama levinud on märkide, tekstide või pärimustega kivid ning ohvri- ja kultusekivid. Mõnes paigas on ajalooliste sündmuste mälestuseks püstitatud ka kivikangruid. Nõva lähistel Nõmmemaa külas olevat Põhjasõja lõppemise puhul sõdurid kokku kandnud kivikangru, mille järgi mõis saanud nimeks Sõjalõpu.

Poollooduslike mälestiste hulka kuuluvad ka põlised metsateed, pakkteed, soosillad ja taliteed. Paljud muinasaja teedest on praegu kasutatavate teede aluseks, mis näitab kui täpselt osati valida parim liikumistee maastikul. Peaaegu täielikult on kadunud aga üle soode kulgenud taliteed, mille asukohti võib leida veel ainult vanadelt kaartidelt või kuulda kohalikul memmelt-taadilt.

Sama lugu on vanade kohanimedega. Vanasti oli oma nimi igal põllutükil, karjamaal ja seljandikul, nüüdseks on need tihti unustusse vajunud. Vanades kohanimedes peegeldub ümbruskonna loodus, ajalugu, siin elanud inimesed koos oma tööde ja toimetustega. Nõva puhkealal Keibu külas olid olemas kohad nimega Miiliaed, Veskimägi, Suurtee, Väiksetee seljandik, Kõrbe heinamaa, Siinai mägi ja Jordani jõgi.

Tööde ja tegemistega seotud mälestised

Tööde ja tegemistega seotud mälestiste rühma alla kuuluvad põllumajanduse, tööstuse, laevaehituse, jahi, kalanduse ja mesindusega seotud mälestised. Ehitusmaterjalide saamiseks olid vajalikud savitööstused, paemurrud, tellise- ja lubjapõletusahjud. Nõva alalt on rahvajuttude järgi teada rauasulatuskoht nimega Mugama tagune, kus Padise kloostri mungad olevat käinud soomaagist rauda sulatamas. Praegu on veel mitmetes kohtades säilinud ka tõrvaahjude varemed.

6 Ehitised ja rajatised

Ehitisteks ja rajatisteks on näiteks põlised külaasemed ja talukohad koos säilinud hoonetega. Tihti on vanas talukohas küll muud hooned hävinud kuid alles on jäänud põlde ümbritsenud kiviaed, kelder või kaevukoht. Vahel aga viitavad kunagisele metsatalule ainult põlised õuepuud või metsistunud sirelipõõsad.

Taluarhitektuuri kõrval kuuluvad siia mõisaarhitektuuri objektid nagu tollakuurid, rehed, moonakamajad, magasiadad, pargid ja paviljonid.

Tuuleveskitest on paremini säilinud mõisate ehitatud hollandi tuulikud, mis on kivist ja tuulde pööratakse ainult tuuliku pea koos tiibadega. Seevastu Läänemaal kunagi nii sagedased ühele või kahele perele kuulunud pukktuulikud on enamasti hävinenud. Ainult vanadel kaartidel on veel näha külade lähedal kõrgemal kohal hulganisti paiknenud pukktuulikute asukohti. Lisaks tuuleveskitele olid kasutusel ka vesiveskid, millest tänapäevani on säilinud üksikud.

Kooskäimise ja ajaviitmise kohtadeks olid kõrtsid, külavainud ja kiigemäed. Kiigemäed olid põhiliseks noorte suviseks kooskäimiskohaks, kus mängiti ka pilli ja tantsiti. Nõva puhkeala keskuses Perakülas nimetasid inimesed kunagise kokkusaamiskohana ka **palvemaja**, kus pärast jutlust kõrvalasuva talu õues pika laua taga koos istuti ja söödi.

Lisaks kultushoonetele nagu palvemajad või kabelid, kuuluvad pärandkultuuri hulka ka tuntud inimeste hauad, hauatähised, mälestuskivid ja katkusurnuaiad.

Vanade metsateede äärest võib leida veel vanu teetähiseid nagu verstakivid või graniidist kilomeetripostid. Ajaloolistest piirimärkidest on kõige enam säilinud talu piire märkivaid ristiga piirikive.

Militaarsed mälestised

Militaarsete mälestiste hulka kuuluvad sõjalised objektid alates muinaslinnustest ja linnamägedest kuni Esimese Maailmasõja ja Vabadussõja aegsete lahingupaikade, matmispaikade ja muude militaarsete rajatisteni. Samuti kuuluvad pärandkultuuri hulka ka okupatsiooniaja kaitseehitised, raketibaasid ja metsavendade punkrid.

Mets kui kultuurinähtus

Süüa rühma kuuluvad traditsioonide või ajaloosündmustega seotud või ajalooliste isikute poolt rajatud puistud. Nõva puhkealal on heaks näiteks Elbiku külas asuv nn. Peerumets. Nimelt olevat Riguldi ja Lyckholmi parun kord peolauas istunud kui Riguldi parun lasknud kogemata kõhutuult. Et mitte naerualuseks saada oli ta seepeale lubanud Lyckholmi parunile metsa kinkida kui viimane teo omaks tunnistab. Oli see lugu tegelikult kuidas oli, aga kingitud metsatukka kutsuvad kohalikud Peerumetsaks veel tänapäevalgi.

Pärandkultuuri seisukohalt oluliste metsade hulka kuuluvad veel näiteks säilinud vaigutuslangid, katsekultuurid, silmapaistvad võõrliikidest puistud või metsistunud pargid.

Miks on pärandkultuuri hoidmine tähtis?

Põlised teed, vanade ehitiste varemed, lubja- ja tõrvaahjude kohad väärtustavad maastikku, eriti kui samas paigas on elatud juba sajandeid;

Põlistalude asemed, hiiekohad jt. pärandkultuuri objektid võivad lähema uurimise käigus osutuda piisavalt väärtuslikuks muinsus- või kultuuriväärtustena kaitse alla võtmiseks;

Pärandkultuuri hoides saame uurida maastike muutumist, erinevate piirkondade elu ja töökultuuri;

Pärandkultuuri hoides hoiame ja teadvustame oma ajalugu;

Pärandkultuuri objektide olemasolu tõstab ümbruskonna väärtust puhkealana ja turismipiirkonnana;

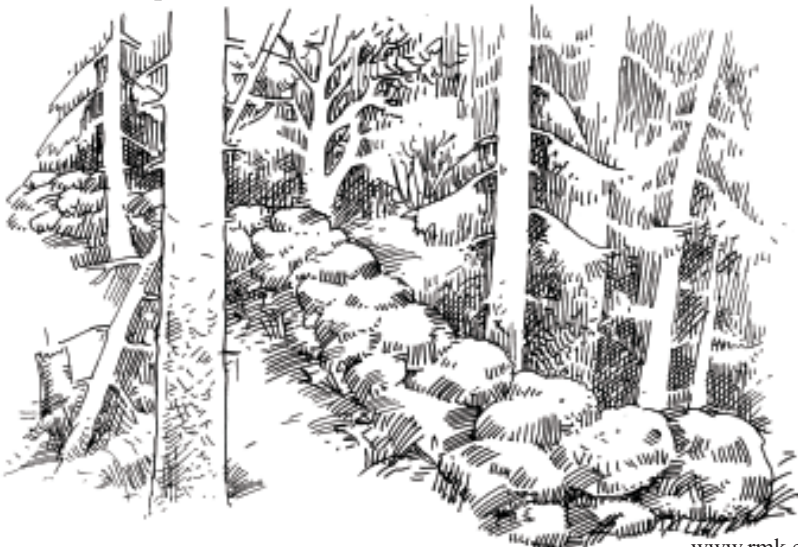
Hästi hoitud põlised maastikud neil asuvate objektidega võimaldavad tõsta paikkonna mainet.

Riigimetsa majandaja RMK pärandkultuuri hoidjana

Eesti on üks maailma metsarikkamaid riike - metsaga on kaetud ligi pool maismaast ehk 2,2 miljonit hektarit. Ligi pool Eesti metsadest kuulub riigile. Nende metsade hoidja ja majandaja on Riigimetsa Majandamise Keskus (RMK).

P llumajanduslikel maadel paiknevaist pärandkultuuri objektidest on suur osa hävinud. Nõukogude ajal lükati põldude suurendamisel kivivaredesse kokku kiviaiad ja hoonete varemed. Maaparanduse käigus lõhuti põline teede ja kõlvikute võrgustik. Metsas on pärandkultuuri objektid paremini säilunud, kuid viimasel ajal intensiivistunud raietegevuse tõttu võivad nad ohtu sattuda. Seda just metsa majandajate teadmatuse ja kohati ka hoolimatuse tõttu, mistõttu on viimane aeg säilunud pärandkultuuri objektid üles otsida ja kaardistada.

Riigimetsades on selle tegevusega alustanud RMK, kaardistades oma puhkealade pärandkultuuri. Alustasime Nõva puhkealast, mille pärandist v ite lugeda käesolevast tr kisest. Meie metsade pärandkultuur on v artuslik ja mitmekesine, hoiamme seda ka järeltulevatele põlvedele!

Nõva puhkeala

RMK Nõva puhkeala asub Läänemaa põhjaosas ja Harjumaa lääneosas, Noarootsi, Nõva ja Padise valdade territooriumil. Suur osa puhkealast asub Nõva ja Läänemaa Suursoo maastikukaitsealadel. Puhkeala paikneb Lääne-Eesti madalikul, merest viimasena kerkinud piirkonnas.

Suurem osa Nõva metsadest on marjarikkad mustika- ja pohlamännikud, kuhu nõukogude ajal bussitäite kaupa marjule sõideti. Nõva marjametsad on hinnatud tänapäevalgi.

Meretaseme pikaajalisel peatumisel on kujunenud kunagist rannajoont järgivate rannamoodustiste vööndid. Tähelepanuväärsed on Tänav- ja Veskijärvest põhja pool asuvad vanad kuni 30 m kõrgused luigestunud rannavallid. Puhkeala läänerannikul Põõsaspea neemel ning Toomanina neemel esineb rannikul ja rannikumeres ohtrasti kivikülve. Rändrahnude seas leidub ka omapäraseid gneissbretšasid, silmatorkava välimusega tardkivimeid, mis on pärit Neugrundi meteoriidikraatri ringvallist ja kohale kantud mandrijää poolt.

Merelise tekkega pinnavormid ja valgusrikkad männimetsad pakuvad vaheldusrikkust ning mitmekesiseid võimalusi looduses liikumiseks.

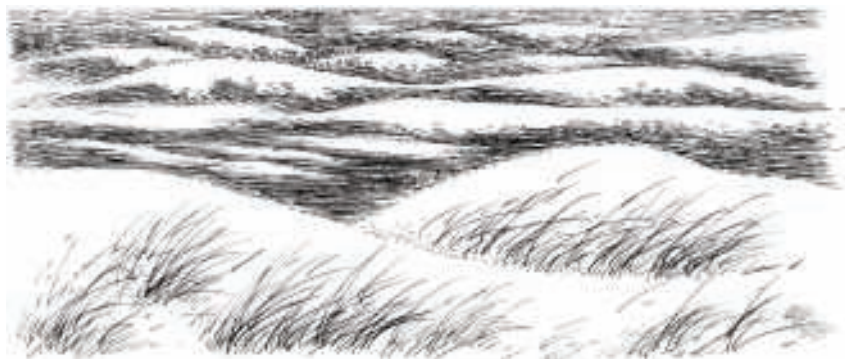
Teavet Nõva puhkeala vaatamisväärsuste ja matkavõimaluste kohta leiad aadressilt www.rmkk.ee ja Nõva looduskeskusest.

12 Pärandkultuur Nõva puhkealal

Läänemaa asustuse ja kultuuri areng on seotud maastiku iseärasuste ja loodusoludega. Kaua aega kattis seda ala meri ja asustus kujunes välja hiljem kui mujal. Seetõttu puuduvad siin väga vanad kinnismuistised ja muud varasema ajalooga seotud objektid. Asustus on läbi aegade olnud hõre ning paiknenud saarekestena suurte metsade ja soode keskel. Levinud on pärimused tervete külade ümberasustamisest mõisnike poolt.

Nõva puhkealal leidub vähe põllumajanduslikku pärandkultuuri. Peamisteks elatusallikateks olid siinkandis meri ja mets. Kuna elati metsade keskel siis on suur osa rahvapärимusest seotud metsa ja metsloomadega. Piirkonna suured sood raskendasid liikumist külade vahel, seetõttu oli kasutusel mitmeid taliteid, mille ääres asuvates taludes teeniti talvel lisa kõrtsi pidades.

Üheks Nõva puhkeala iseärasuseks on rannarootsi asustuse olemasolu piirkonnas. Legendi järgi olevat Rootsi kuningas saatnud oma alamad siia elama, kaitsmaks laevaliiklust muinasajal mererööviga tegelenud eestlaste eest. Tegelikult on rannarootslased 13. sajandi teisel poolel siia sattunud rootsi kalurite ja põlluharijate järglased.

Rannarootslastel ei kujunenud välja ühtset suuremat asustusala, nad jäid laiali pillatuna kitsastele aladele eestlaste kõrval. Rannarootslaste ja merega seotud pärimused mitmekesistavad kohalikku suulist kultuuripärandit.

Suur osa Nõva puhkealast asus nõukogude ajal piiritsoonis ning seetõttu leidub siin mitmeid piirivalve ja sõjaväega seotud objekte, alates rannas asuvatest piirivalve putkadest ja jooksupuukraavidest ning lõpetades Spithami külas asuvate lokaatorialustega. Samuti võib Spithami lähedal keset metsa leida ringtee, mis ümbritseb korrapäraseid liivaküngaste kogumeid. Tegemist on kunagise petteraketibaasiga, mis pidi satelliitfotodelt tõelisena paistma ja lääneriikide luuret segadusse ajama.

Vaatamata hõredale asustusele on Nõva puhkealal palju erinevaid pärandkultuuri objekte, nende hulgas leidub ka väga huvitavaid ning ainulaadseid nagu munakivitee Perakülas ja tsaariaegne metsakaitseala Keibu lahe ääres.

Huvitavamaid pärandkultuuri objekte Nõva puhkealal

Tsaariaegne metsakaitseala

Veel paarsada aastat tagasi olid tuiskliivad Nõva kandis ohtlikuks loodusnähtuseks. Rahvapärinus räägib siin lausa tuiskliiva alla mattunud järvest ning vanemad inimesed mäletavad Nõva rannaluidete rändamist. Et ära hoida kõike enda alla matva tuiskava liiva teket rannaluidetel, rajati 19. sajandil Keibu lahe äärde metsakaitseala. Liikuvate luidete tekkimise takistamiseks oli kaitsealal igasugune metsaraie keelatud. Liivade kinnistamiseks istutati juurde noort metsa. Nüüdseks on enamus liivikuid kattunud metsaga ning Nõva randade liivad ei rända enam.

Peraküla raadiojaam ja munakivitee

Perakülla Allika järve poolsaarele ehitati tsaariajal salajane raadiojaam, mida kasutati Soome lahe laevastiku teenindamiseks ja juhtimiseks. Raadiojaamal oli kolm 30 sülla kõrgust puust masti (1 süld = 2 m). Mastid paistsid üle metsa mitme kilomeetri kaugusele.

1915. aastal ehitati raadiojaamale ligipääsu kergendamiseks Perakülla munakivitee. Teed ehtasid kohalikud talumehed, kive veeti hobuste ja härgadega. Suurem osa kive saadi Peraküla ümbruse kiviaedadest. Poolsaarele pääsemiseks ehitati sama aasta talvel läbi järve kitsaskoha puust sild. Jämedad palgid rammiti läbi jää järve põhja. Silda olid ehitamas mehed Pihkvast ja Petserist.

Töö raadiojaamas lõppes 1917/1918. aasta talvel saksa sõjaväe tulekuga. Tänapäevaks on kunagisest raadiojaamast järel vaid sammaldunud varemed Allika järve poolsaarel.

Rooslepa kabel ja surnuaed

17. sajandil rajati Noarootsi peakirikule abikirikud ehk kabelid Osmussaarel, Rooslepas ja Sutlepas. Rooslepa kabelit on esmakordselt mainitud 1627. aastal. Esialgne puukabel lammutati 19. sajandil. Praegune kivihoone valmis 1834. aastal ja kabel töötas kuni 1960ndate aastateni. Pärast seda jäi hoone kasutamata seisma ning lagunes. Kabeli varemed ja surnuaed korrastati aastatel 1990-1991. Nüüdseks on kabel taaspühitsetud ja viimasel viieteistkümnel aastal on seal peetud vabaõhujumalateenistusi.

Muinsuskaitse all oleval Rooslepa kalmistul asub mõisnik Taube perekonna matusepaik, eestirootslasest luuletaja Mats Ekmani (1865-1934) ning II Maailmasõjas hukkunud Riguldi elanike mälestuskivid.

Katkusurnuaiad

Nõva puhkealal on rahva mälestustes säilinud kahe katkusurnuaia asukohad, üks neist olevat asunud Tusari külas ja teine Nõva lähedal nn. Kõlguta mäel. Kõlguta mägi on rahvapärimuse järgi nime saanud sellest, et seal olevat mõisa ajal inimesi üles poodud. Tusari küla katkusurnuaia asukohas on kohalikud elanikud olnud nii kindlad, et kolhoosi ajal olevat seetõttu isegi läheduses asuv kaev kinni aetud.

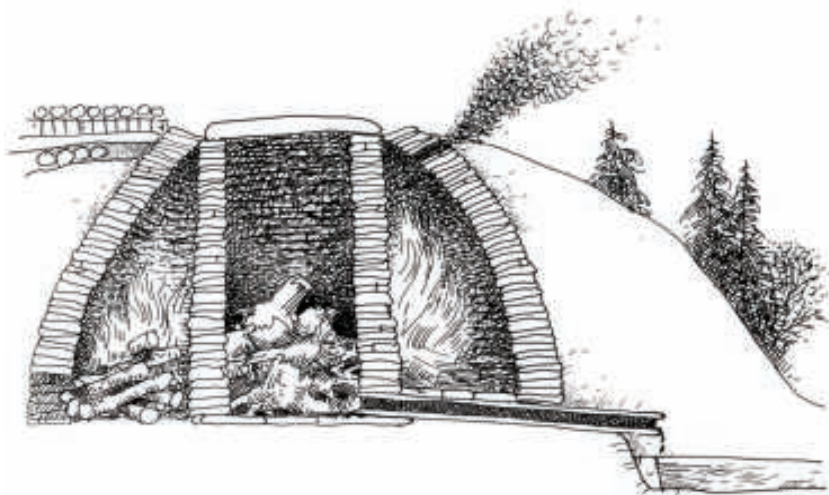
Siinses rahvapärimuses mängivad jutud suurest katkust väga olulist rolli. Katku surnud terved külad. Aegade jooksul asustati need vahepeal tühjana seisnud kohad uuesti. Arvatavasti just haiguse leviku ulatuse ja hukkunute suure arvu tõttu ongi katk piirkonna rahvapärimusse nii sügava jälje jätnud.

16 Tõrvaahjud

Tõrv oli vanasti peaaegu ainuke vahend niiskuse ja vihma käes seisvate puitesemete immutamiseks, et takistada nende märgumist ja kõdunemist. Tõrva kasutati rautamata vankrirataste ja reejalaste tõrvamiseks, et neid vastupidavamaks muuta. Rannarahval läks tõrva vaja paatide tõrvamiseks. Suur tähtsus oli tõrval ka rahvameditsiinis.

Tõrva aeti männi vaigurikkamatest osadest, eriti kändudest koos juurtega, mida tunti tõrvaste nimetuse all. Tõrvaahjud olid enamasti kahekordse silindri kujulised. Sisemisse silindrisse pandi tõrvased, välimise ja sisemise silindri vaheline ääs moodustas ahju, mida kuumutati suuavause kaudu.

Pärandkultuuri inventuuri käigus võeti Nõva puhkealal arvele neli tõrvaahju, kaks Keibus, üks Perakülas ja üks Elbiku külas. Kõige halvemini on säilinud Peraküla tõrvaahi, mis on võssa kasvanud ja seetõttu ka lagunemas.

Hundiaed

Hundiaed ehk hundilõks kujutas endast kahekordset aeda. Sisemise aia sisse asetati mõni loom, kes kisas, näiteks põrsas. Aed oli ehitatud nii tihe ja kõrge, et põrsas ei pääseks välja ega jõuaks ka hunt üle hüpata. Välises aias oli värav, mis käis lahti ainult sissepoole ja oli kergesti liikuv – nii lahti kui kinni. Hunt tungis põrsa kisa kuuldes läbi avause. Mööda aeda liikudes, et sisemises aias olevat looma tabada, sulges hunt tahtmatult väljapääsutee ja jäi lõksu, ilma et ta sisemises aias olevat looma oleks kätte saanud.

Ainuke Nõva puhkealalt leitud hundiaed asub Noarootsi vallas Höbringi küla lähedal. Kahjuks ei ole teada, millal ja kelle poolt on see rajatud. Hundiaed on veel selgesti äratuntav, kuid lagunemas.

Peraküla saeveski

Esimese saeveski asutas Peraküla talumees August Targama koos oma naisevenna Toomas Koppelmaaga Peraküla Põlluotsa talu õuele umbes 1912. aasta paiku. Veskit käivitas Perkuni kuumpeamootor, mis oli talu õuel töötamiseks tuleohtlik. Kui kaua veski töötas pole teada. Teise saeveski ehitasid nad Paali lähedale Põlluotsa talu maale. See veski töötas aurukatla jõul. Kütteks kasutati saejäätmeid, saepuru ja pindu. Lisaks saeveskile jahvatati ka jahu, linnaseid ja kroupe.

1934-35. aasta paiku toimus saeveskis a/s Eesti Saeveskid tellimisel suuremahuline saematerjali valmistamine. Liivane lahe ääres oli laoplat, kuhu veeti hobustega lauad. Mere äärde olid maha pandud rullikteed ja ehitatud merre sild, mille pikkus võis olla üle saja meetri. Töödejuhataja parun Traurenbergi järgi hakati silda hiljem Parunisillaks kutsuma. Sillalt viidi saematerjal väiksemate paatidega suurele aurikule, mis toimetas lasti edasi Inglismaale. Kui kohalik metsavaru lõppes, siis lõppes ka suur töö saeveskis.

1938. aasta 31. augusti varahommikul hävis veski tulekahjus. Kuna August Targama ja Toomas Koppelmaa olid töökad mehed, siis alustasid nad kohe uue veski ehitamist uuele kohale. 1940. aastal veski natsionaliseeriti ja anti üle tolleaegsele kalandussüsteemile. Peamine töö oli siis tursakastilaudade saagimine ja kastide valmistamine. Saeveski lõpetas töö 1. novembril 1960. aastal. Nüüdseks on saeveski lammutatud ja samal kohal asub RMK Nõva looduskeskus.

Vaisi vesiveski

20. sajandi algul asutas Jaan Grostal Vaisi külas Lepiku talus ühe paari kividega jahuveski. Veski oli ehitatud jõe peale, töötas vee jõul ja seda hüüti vesiveskiks. Veski juurde ehitati veeturbiin ja kasutati veehoidlaid: Aleksi auku ja Sepa auku. Suvel jõevee madalseisu ajal sai hoidlast vett juurde lasta.

Jahvatati teravilja, tehti leiva- ja loomajahu, kruupe ning hiljem ka püülijahu. Jahvatajaid käis lähedalt ja kaugelt: Noarootsist, Riguldist, Spithamist ja Vihterpalust. Isegi Pakri saarelt toodi vili paadiga Vihterpalu Pedase küla alla. Viljakotid ja vanker olid paadis, hobune ujus paadi järel. Pedasel rakendati hobune vankri ette ja sõit veskile jätkus. Jahuveskile lisaks töötas ka saeveski.

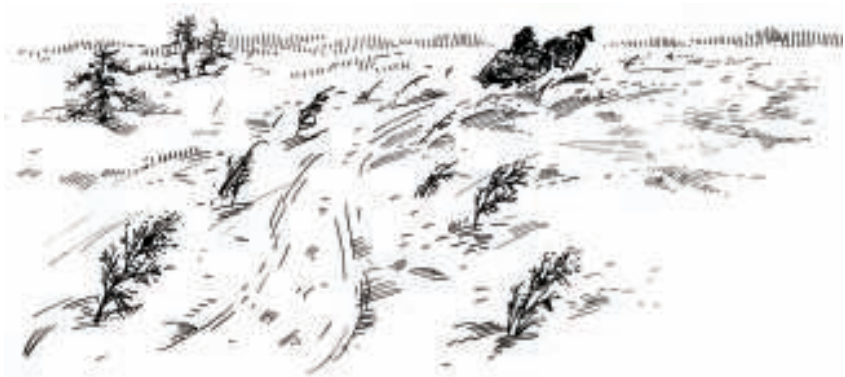
1940. aastal veski natsionaliseeriti ja 1941. aastal küüditati veski omanik Roman Suurorg koos abikaasa ja lastega Siberisse. Saksa ajal oli jahvatuse nõudlus jälle suur. Sel ajal toodetud saematerjal viidi Klooga vangilaagrisse. Veski lõpetas tegevuse 1970ndate aastate alguses.

Nõva puhkeala taliteed

Taliteed said kulgeda kohtades, kus maapind hästi läbi külmus, lumi kaua püsis ja tee jälg täis ei tuisanud. Seetõttu tehti taliteed alati võimalikult tuulevarjulisi kohti mööda, läbi metsade, võsade ja soode. Läbi asustamata paikade siuglevate taliteede ääres olid asja eest kõrtsikohad, kus võis leida sooja ruumi ja öömaja.

Nõva puhkealal on taliteid rohkelt just suurte soode ja rabade olemasolu tõttu. Talviti otse üle soo kulgevad teed lühendasid läbitavaid vahemaid tunduvalt. Kohalikud elanikud mäletasid veel järgmiseid taliteid:

1. Soolu talitee – Kõige pikem talitee Nõva puhkealal viis Variku külast üle Leidissoo Soolu külla. Tee oli üle 10 km pikk, kuid selle täpset kohta kohalikud enam ei mäleta.
2. Talitee üle Sendre soo oli 7,8 km pikk ja kulges Nõmmemaa külast Vanaküla juurde.
3. Vihterpalu talitee – Tee kulges Nõmmemaa külast üle Tänavjärve raba ja jõudis Maissoo küla lähedal välja Nõva-Vihterpalu teele. Talitee pikkus oli ligikaudu 9 km.
4. Hatu talitee – Tee algas Hindaste külast ja jõudis välja Tänavjärve juurest Hatu külla viiva teeni. Talitee kulges mööda Kõrgeraba ja Läänemaa Suursoo serva. Tee pikkus oli ligikaudu 7 km. Hatu talitee ääres asus Vedama kõrts.

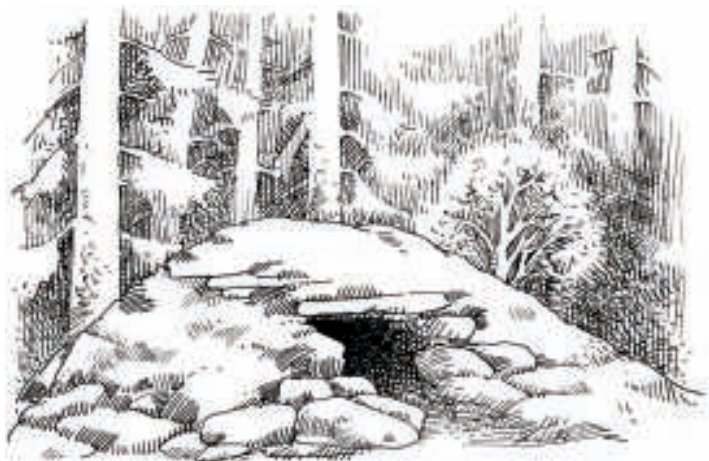

20 Vedama kõrtsi ase

Vedama kõrts asus Tänavjärve lähedal üle Suursoo viiva talitee ääres. Koha nimesaamise kohta on Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule arhiivis säilitatud järgmine lugu:

Endine "Võdama" metsavahi talu, mis asub praegu Nõva vallas Englema külas. Selle talu nimesaamisest jutustatakse järgmist: "Ennemalt käinud Nõva, Hindaste küla mehed üle nelja kilomeetrise soo, mis asub Hindaste ja Englema küla vahel. Rüst mindi ikka otse Tallinna ja mujale. Sel ajal, kui umbes 50 aastat tagasi oli kõrtside asutamise hooaeg. Siis asutatigi praeguse Võdama talu juurde kõrts. Ja nii meelitas seegi veel enam otse üle soo käimisele. Nii et selle talu juurest alati koormatega läbi käidi, hakati seda kohta "Vedama" hüüdma, mis tähendab sõna vedama."

Pärast kõrtsi sulgemist oli Vedama talu 1934. aastani kasutusel metsavahikohana. Praeguseks on Vedama talu ase aimatav vaid soo servas lagendikul asuva rohtunud künka järgi. Hästi on säilinud samal soosaarel asunud kivikelder.

Rahvapärimust Nõva puhkealalt

Pärandkultuuri uurimisel on suureks abiks muistendid ja rahvajutud. Kohaliku rahvapärimuse tundmine aitab leida pärandkultuuri objekte, andmeid nende tekkeloo ja saatuse kohta. Sageli on objekt ja tema lugu omavahel lahutamatu seotud. Oma lugu teebki tavalisena tunduvast puust või kivist pärandkultuuri objekti. Pärimus lisab värvi pärandkultuuri kohta kogutud andmetele, muutes kuivad faktid põnevaks jutustuseks möödunud aegadest ja sidudes tänapäeva esivanemate elu ja tegevusega.

Väga tugevalt on Nõva piirkonnas rahva mällu jäänud suur katk pärast Põhjasõda. Veel tänapäevalgi teadsid kohalikud inimesed näidata kahte katkusurnuaeda. Osade rahvajuttude järgi jäänud suure katku ajal kogu Nõva valda ainult paar inimest.

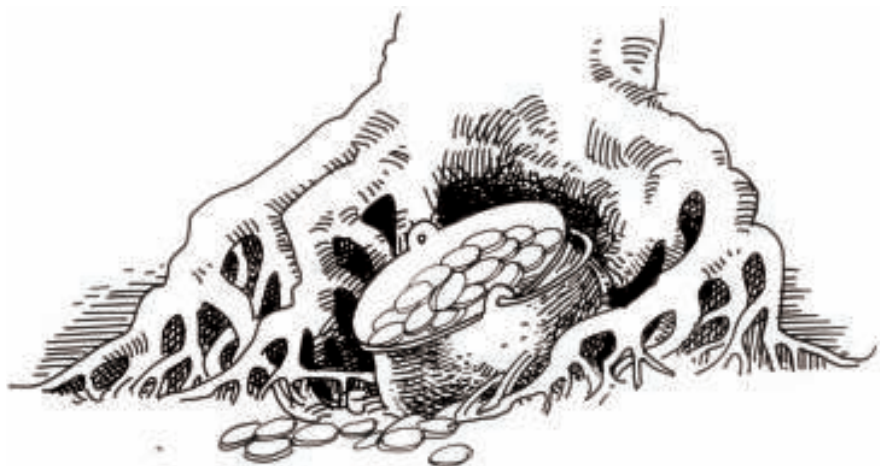
Kui see suur katk olnd siis Nõva jäänd inimestest
 üsna tühjaks. Kolm vanatüdrukut jäänd valla peale
 järele. Pülistverest tulnd üks jahimees siia suurtesse
 metsadesse ja näind,
 et üks istub kivi otsas.
 Mees mõtelnd, et see on
 karu, olnd aga üks tüdruk.
 Siis see mees võtnud
 selle tüdruku enesele
 naiseks.

Nõva kandis möllanud suure katkuga seotud rahvapärimustes on ka mitmed lood peidetud varandustest. Enamasti on varanduse peitjad selle röövinud katku surnud inimestelt ning haigestuvad lõpuks ka ise, otsekui karistuseks tehtud kuriteo eest.

Põhjasõja ajal, kui sellele seltsis veel suur katk ehk
 must surm, mis oli umbes 200 aastat tagasi, siis

surnud kõik inimesed ära nii linnades kui maal. Sellest saanud teada ka Nõva vallas elutsevad Nõmmemaa küla elanikud. Siis võtnud seitse taluperemeest hobused ja sõitnud Tallinna. Seal olidki kõik inimesed surnud. Mehed korjanud kõik kuld- ja hõbeesemed ja saanud niiviisi seitse hobusekoormat. Saanud oma korjanduse lõpule, alustanud nad teed tagasi. Teel aga haigestunud meestest viis ja ainult kaks jõudnud tervetena tagasi. Siis matnud nad endi kullakoormad Nõva vallas Veski järve juures olevatesse tornimägedesse. Hiljem surnud needki mehed ja nii polnud enam varanduste üle valitsejaid. Nii seisnud need asjad teadmata, ainult mõned üksikud, kes veel elama jäid, teadsid nende asjade üle seletust anda. Et see maa praegu riigimaade hulka kuulub, siis on ka mäed terved ja puutumata. Mõned Nõva valla elanikest ongi juba neid varandusi otsimas käinud, kuid siiani on see veel teadmata, kus on nende kuldasjade peidupaik.

Risti kihelkonna ja sealhulgas ka Nõva puhkeala pärimuse eripäraks võrreldes teiste Eesti piirkondadega on kääbaste esinemine rahvajuttudes. Tänapäeval kasutatakse sõna kääbas hauakoha tähenduses, kuid varem tähistasid kalm ja kääbas surnut või surnu vaimu ning laienesid alles hiljem asupaigale, kuhu surnu maetud.

“Inimeste seas on praegu veel alal usk, et surnuaedadel öösetel vaimusid käimas on, keda kääbasteks ja nähvitseteks nimetatakse, kes neid armetumalt ära kägistavat, kes aga nende piiri puutuda. Head ei tegewat nad üialgi, kuid üksnes paha. Enese kaju muutvat nad mitmetviisi, aga suuremalt jaolt näidata nad ennast naesterahwa kujul. Kääbas ilmuvat ikka enamaste walges riides. Sellest on rahwa sekka see ütlus jäänud: Walge kui nähwits!”

Kääpa käest võis pääseda ainult hunti appi kutsudes, kuid seda ei tohtivat teha enne risttee ületamist, muidu söövad kääpad elusalt või viivad ära. Üle risttee polevat kääpad saanud. Hunt valvanud aga igal öösel risttee peal kääpaid ja hüüdmise peale “Hundad, hundad, murdke kääbas ära!” pidi kohe kääpa ära murdma, nõnda inimestele kaitsjaks olles. Huntidel paistab Nõva piirkonna rahvajuttudes olevat väga oluline koht, seda eriti halbade vaimude eest kaitsjana. Jaan Jungi väitel (1910) “räägivad wanajutud igalpool, et hunt kooljaid ja nähwitsid taga ajab ja ära sööb ja nõnda inimestele kaitsjaks on.” Samuti on mitmel juhul kirjeldatud kohtumist hundiga.

Nõva kandis räägitakse lugusid ka Kaval-Jaanist, julgest ja hakkajast talupojast, kes mõisnikke ja metsavahti ninapidi armastanud vedada. Metsavaht on rahva müllu jäänud kurja mehena, kes

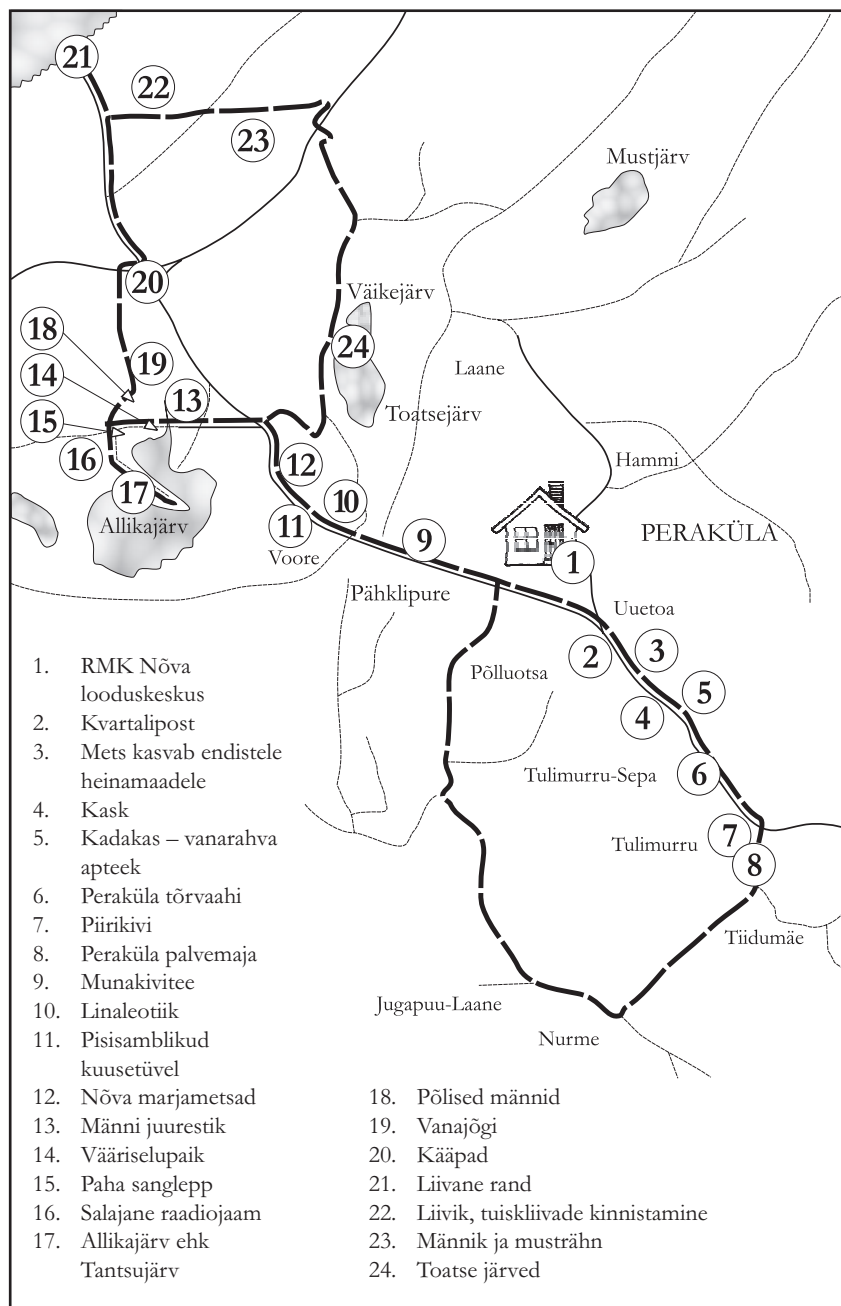
“hulkunud iga päev metsa mööda ringi, isegi uusaasta oli metsas mööda saatnud. Oma habet ega juukseid pole ta kordagi lõiganud, selletõttu oli ta karvane ja must kui vanakurat.”

Banasti teorjuse ajal hoidis mõis metsa ja see oli nii kallis, et teomes ei tohtinud viitsagi murda. Nõva mõisa proual oli ainult üks tark mees Jaak Lepson või Kaval-Jaan, nagu teda kutsuti, kes võis vanaprouat petta ja mõisa metsa raiuda nii palju kui süda soovis. Rahvasuus on veel säilinud mõned jutud sellest nupukašt mehešt.

Korra kutsunud mõisaproua vana Jaani enda poole ja küsinud: “Milleks nii palju metsapõlemisi juhtub?” Kaval-Jaan vastanud: “Seal, kus kaks puud vastamisi hõõruvad, tekib tulekahju.” Mõisaproua ütelnud Jaanile: “Kui leiad, et metsas kaks puud vastamisi hõõruvad, raiu need maha ja saad puud endale.” Kaval-Jaan raiunud juba aastapäevad mõisa metsa. Metsavaht tundis selle üle kadedust ja läks

prouale kaebama, et mõisa mets kõik kände täis. Proua saatis Raval-Jaanile käskjalaga sõna, et lähemal ajal tuleb metsa ülevaatus. Läksid siis Raval-Jaan ja mõisa metsavaht metsa. Jaanil head viinad kaasas. Jalutasid metsas peaaegu terve päeva. Jaan hakkas metsavahti meelitama, et istume veidi, puhkame jalgu. Kännukippar kohe sellega nõus. Raval-Jaan võttis põuest pudeli, jõi ise enne ja pakkus siis metsavahile. Esimene pudel tühjenes kiiresti, juba oli teise käes järg kui metsavaht hakkas laulujoru ajama. Kolmanda pealt saadi veel mõned korrad võtta kui kannukippar jäi tugevasti purju. Raval-Jaan kasutas parajat aega, võttis templikirve ja nummerdas kõik kännud ära. Teisel hommikul kui metsavaht ärگانud, pole metsast ühtegi märkimata kändu leitud. Läänud mõisaproua kohe pärima, palju Jaanil trahvi tuleb maksta. Metsavaht öelnud: "Ei ma leidnud ühtegi märkimata kändu."

Pärandkultuuri- ja loodusretked Perakülas

Nõva Looduskeskusest on pärandkultuuriga tutvumiseks võimalik teha erineva pikkusega jalutuskäike. Lühim retk kulgeb Looduskeskusest tõrvaahju ja Peraküla palvemajani, kaardil huvipunktid 1-8. Selle matka pikkus on edasi-tagasi 3 kilomeetrit. Võimalik on teha ka pikem ring mööda munakiviteed ja Peraküla matkarada ning vaadata huvipunkte 9-24. Retke pikkuseks on sellel juhul 6 km. Mööda Nõva väikeseid metsateid on mõnus sõita ka jalgrattaga. Peraküla ja kogu Nõva puhkeala pärandkultuuri kohta on võimalik rohkem teada saada Nõva Looduskeskuses asuvast infomapist.

Huvipunktid

1. RMK Nõva looduskeskus

Looduskeskuse hoone ehitati Perakülla 2003 aastal. 1980 aastatel asus sellel kohal Nõva metskonna nutriafarm. Veelgi varem, 1938-1960 aastatel töötas siin Peraküla saeveski.

Keskuses korraldatakse loodusõppeprogramme, metsa- ja loodusteemalisi üritusi ning näitusi. Võimalik on tellida asjatundlikke loodusretkede juhendajaid kõigile huvilistele. Suviti töötab majas teabepunkt, mis annab infot piirkonna looduse ja matkamisvõimaluste kohta.

2. Kvartalipost

Rüigimets on Eestis sihtide abil jaotatud väiksemateks osadeks – *kvartaliteks*. Sellise jaotuse on meile pärandanud baltisaksa mõisnikud ning vanimad tänaseni säilinud kvartalisihid on pärit 18. sajandi lõpust. Kvartalite paiknemist ja numbrit näitavad postid paigutati sihtide lõikumiskohtadesse.

Tänapäeval kvartaliposte enam metsa ei panda.

28 3. Mets kasvab endistele heinamaadele

Inimesed on maad aastatuhandete jooksul oma tahtmise järgi ümber kujundanud, muutes muuhulgas ka metsaga kaetud alasid lagedaks põllu- ja heinamaaks. Kasutusest kõrvale jäetud vanad niidud ja heinamaad kasvavad kiiresti jälle metsa. Kui 20. sajandi algul oli Eesti metsasus 21%, siis ligi sada aastat hiljem on see suurenenud 51%ni. Peamiselt ongi Eesti metsade pindala suurenenud põllu- ja rohumaa kinnikasvamise tulemusel. Puuliikidest hakkab heinamaadel kõige enne kasvama kask, liivastel maadel ka mänd, märgadel kraavikallastel paju ja lepp. Neid hea levimisvõimega puuliike nimetatakse pioneerpuudeks.

4. Kask

Eestis kasvab looduslikult neli kase liiki – arukask, sookask, vaevakask ja madal kask. Kask on läbi aegade olnud kõige mitmekülgsemalt kasutatud lehtpuu. Kevaditi lasti joogiks kasemahla, millest hiljem võidi ka siirupit, kalja ja mõdu valmistada. Suvisteks ja jaanipäevaks toodi tuppa meiud – noorte lõhnavate lehtedega kased. Kaselehed olid riidevärvimisel peamiseks kollase värvi allikaks, samuti saadi neist mitmesuguseid rohelisi toone.

Haiguste vastu kasutati kaseurbade ja pungade leotist, kasekäsna keeduvett, kasetõrva, kasepuusütt ning kasevihaga vihtlemist. Kasest tehti valdav osa talu tööriistu. Väga mitmekülgset kasutamist on leidnud kasetoht. Seda on kasutatud ehitusmaterjalina, leivamärsside ja torbikute valmistamiseks, samuti aga ka tulesüüteks ja kasetõrva ehk tõkati ajamiseks.

5. Kadakas – vanarahva apteek

Vanarahva tarkuse järgi kaitseb kadakas haiguste ja kurjade jõudude eest, sest kadakamarja tipus on rist. Kadakamarjad on tegelikult kolme viljasoomuse kokkukasvamisel moodustunud marikäbid. Vanasti öeldi et kadakamarja sees on 9 arsti ja et nendega saab parandada 99 haigust. Kadakate raviva toime tugevdamiseks soovitati neid koguda kolme saksa või üheksa talu maa pealt.

Kadakas oli ka hinnatud tarbepuu, millest valmistati piimapütte ja lüpsikuid. Kadakasuitsu kasutati õhu puhastamiseks. Arvati, et kui kadakatega tuba suitsutatakse ei pääse tööbi tuppa. Samuti suitsutati kadakasuitsuga enne õlletegu kõiki õllenõusid, et õlu hakkaks kiiresti käima ja saaks hea.

6. Peraküla tõrvaahi

Peraküla tõrvaahi ei ole ajahambale just kõige paremini vastu pannud. Ahju lagunemisele on kaasa aidanud ümbritsevate puude juured. Ajal kui ahju veel kasutati oli siin ilmselt lage heinamaa- või põlluserv, kuna tuleohutuse tõttu ehitati tõrvaahjud tavaliselt metsast kaugemale.

7. Piirikivi

Piirikivid märkisid talu piire. Enamasti on kivile raiutud rist, kuid leidub ka kolmvarvaste, nurkade, sisseraiutud tähtede ning aastaarvudega kive. Piirimärke aetasid kohale maamõõtjad kindlate reeglite kohaselt ning auväärsemate talupoegade seast valitud hirsnike osavõtul. Viimased esinesid ka vahekohtunikena piiritülide lahendamisel. Piirimärgid olid paljude rahvaste usundis pühad ning igasugust piiride rikkumist karistati rangelt.

30 8. Peraküla palvemaja

Palvemaja ehitati Peraküllä 1928. aastal. Rahvajutu järgi oli ehituse algatajaks vallavanemast taluperemees, kes läks Nõva kirikuõpetajaga nii suurde vastuollu, et kutsus siitkandi inimesi kogudusest välja astuma. Tehti oma kogudus ning kavatseti rajada isegi eraldi kalmistu. Seejärel saadeti kirikuõpetaja minema, palvemajas peetakse aga teenistusi veel tänapäevalgi.

9. Munakivitee

Perakülas asunud tsaariaegse raadiojaama teenindamiseks ehitati munakividest tee 1915. aastal. Tee kulges üle Paali, Põlluotsa ja Vanatoa põldude ning läbi riigimetsa Allikajärve poolsaareni. Teed ehitasid kohalikud talumehed. Suurem osa kive saadi Peraküla teeotsast Nõva poole jäävatest kiviaedadest.

10. Linaleotiik

Külade lähedal asuvad tiigid on sageli kasutusel olnud linaleotiikidena. Lina on Eestis kasvatatud umbes 3000 aastat ja ta on odra järel Eestis vanuselt teine kultuurtaim. Valminud lina kitkuti käsitsi ning eemaldati kuprad. Kiudude eraldamiseks pandi linad seejärel mõneks nädalaks seisva veega või aeglase vooluga veekogusse likku. Pärast leotamist linad kuivatati ning ropsiti puhtaks puitunud varreosadest ehk linaluudest. Linakiududest valmis lõpuks linane riie.

Nõukogude ajal asus selle tiigi juures metskonna taimeaed ning tiigist võeti vett puutaimede kastmiseks.

11. Pisisamblikud kuusetüvel

Looduses liikudes näeme kõigepealt silmatorkavaid asju nagu vanad puuhüglased ja ilusate õitega taimed. Märkamata võivad jääda pisemad elusolendid, näiteks puutüvedel ja kividel elutsevad samblikud. Erinevalt sammaldest, kellega neid sageli segamini aetakse, kuuluvad samblikud seeneriiki. Veelgi keerulisem – samblik on liitorganism, mis koosneb seenest ja rohevetikast või tsüanobakterist.

Koorik- ehk pisisamblikud on võrdlemisi väikesed, kasvades alusel vähemärgatavate siledate või krobeliste laikudena. Eestis on praeguseks teada umbes 650 liiki pisisamblikke.

12. Nõva marjametsad

Nõva metsad on väga marja- ja seenerikkad.

Eriti palju kasvab siin pohli ja mustikaid, soisemat aladel ka jõhvikaid ja murakaid.

Nõukogude ajal sõideti Tallinnast

bussidega metsa marju korjama tervete

asutuste kaupa. Marjuliste suure hulga

tõttu hakati 1960. aastatel metsekondades

jagama marjakorjamislube. Sellega üritati

marjuliste hulka metsades suunata ja

hajutada. Marjakorjajate metsas käimist on

reguleeritud juba 19. sajandil, kui baltisaksa

mõisnikud keelasid oma maadel marjul- ja

seenelkäimise. Eriti range oli keeld seal, kus

kasvasid noored puutaimed, mida marjulised ja seenelised tallasid.

Samasugune keeld kehtis pärast 1920. aastat ka riigimetsades.

Taluperel oli suvel palju tööd, tööjõulistel inimestel polnud aega seenel ega marjul käia. Seda said teha ainult vanad naised ja lapsed. Eriti usinad marjulised olid karjalapsed. Et marjaõnn ei kaoks, oli kombeks esimene nopitud mari tagasi mättale poetada.

13. Männi juurestik

Viljakamatel maadel on männil tugev sügavale ulatuv sammasjuur. Kehvadel kuivadel liivmuldadel nagu Nõva ümbruse metsades on männi peajuur aga lühike ning lisaks moodustuvad pikad nõõrikujulised maapinna lähedal asuvad juured. Nüümoodi saab puu kehvast pinnasest rohkem toitaineid kätte. Mändide pikki peeneid kõrvaljuuri kasutati vanasti korvide punumiseks. Juurte korjamine mõjus kahjulikult mändide kasvule ja seetõttu tehti seda metsavahtide eest salaja.

14. Vääriselupaik

Vääriselupaik on koht, kus saavad elada ja paljuneda haruldased ja ohustatud liigid (samblikud, samblad, seemed ja putukad). Vääriselupaik võib olla nii üksik suur puu kui ka mitmesaja hektari suurune põlismets. Vääriselupaigad on looduskaitse all; nad aitavad säilitada liikide looduslikku tasakaalu ja bioloogilist mitmekesisust.

15. Paha sanglepp

Paha lepp ei ole paha.

Ta on hoopis paha ehk kasvajaga puu. Pahka tekitab puu kudede haiguslik vohamine. Kuna pahk on ilusa kirjaga, väga kõva ega pakata kuivades lõhki, sobis see hästi piibukahade ja kausside, samuti peitli- ja noapeade valmistamiseks.

16. Salajane raadiojaam

Raadiojaam ehitati Perakülla aastatel 1914-1915 ning see oli üks esimesi Eestis. Jaamal oli kolm puust raadiomasti, mille kõrgus olevat olnud 30 sülda (60m). Töö raadiojaamas lõppes 1917/1918. aasta talvel saksa sõjaväe tulekuga. Praeguseks on raadiojaama hooned lammutatud, metsa all võib näha veel sammaldunud vundamentide jäänuseid.

17. Allikajärv ehk Tantsujärv

Allikajärv on poolsaarega kaheks jagatud kinnikasvav umbjärv. Oletatavasti on just tsariajalal poolsaarel asunud raadiojaam andnud Allika järvele rahvapärase nime Tantsujärv venekeelse sõna “*stantsija*” järgi, mis tähendab jaama. Nime päritolu on põhjendatud ka järves postidel asunud tantsuplatsi olemasoluga, kus külarahvas nädalavahetustel tantsu löömas käinud.

18. Põlised männid

Kui noorte mändide vanust on lihtne määrata oksakorruste ehk männaste lugemisega, siis vanemate puude puhul aitab tüve katva korba uurimine. Korp hakkab tekkima keskmiselt 100 aasta vanuselt. Mida vanem on puu, seda kõrgemale pruunikashall korp ulatub. Matkaraja ääres kasvava männi tüve kattev krokodillinahka meenutav paks korp näitab, et puu vanus ulatub üle 180 aasta.

34 19. Vanajõgi

Vanajõgi kandis kunagi Allikajärve veed merre, maakerke tõttu on vool aga katkenud ja kunagisest jõest jäänud alles vaid soine soon. Nõva kandis rändavad jõesuudmed tihti paarsada meetrit siia- või sinnapoole. Kui torm jõesuudme liiva täis ajab, peab jõgi merre pääsemiseks uut teed otsima.

20. Kääpad

Olete jõudnud ristteele ja kui märkate mõnd valget kogu end jälitamas võite julgelt hüüda: “Hundad, hundad murdke kääbas!” Nõva ümbruse rahvapärimuse järgi on risttee nimelt kohaks, kus võib end inimesi kimbutavate vaimude ehk kohalikus kõnepruugis kääbaste eest julgelt tunda. Seal valvab hunt murrab inimese appikutse peale ligitikkuva kääpa. Soovitav on siiski olla ettevaatlik, kuna vähemalt vanasti meeldis Nõva kandi inimestele kergeusklikke kääpaks maskeerituna hirmutamaks käia.

21. Liivane rand

Liivane rand teeb häält, kui sellel liikuda. Teadlased väidavad, et kui liivatera hõõruda vastu teist mingi kindla nurga all, tekib muusika; just nagu viulil tekib heli, kui poogen õigesti asetada. Viimase poole sajandi jooksul on paljud rannad maailmas kaotanud lauluhääle, kuna on saastatud soolade, õlide ja tolmuaga.

Liivane rannalt viis merre Parunisild, mida kasutati Peraküla saeveskist tuleva materjali transpordiks laevale. Saematerjali veoks olid nii rannal kui ka Parunisillal kasutusel mööda rööbasteed liikuvad vagonetid. Nime on Parunisild saanud saeveski töödejuhataja parun Traurenbergi järgi.

Rannas võime näha ka piirivalveputka varemeid. Suur osa Nõva puhkealast asus okupatsiooniajal piiritsoonis ning seetõttu leidub siin mitmeid nõukogude piirivalve ja sõjaväega seotud objekte. Kunagi piiritsooni valvamiseks kasutatud piirivalveputkad on nüüdseks tühjad ja lagunemas. Paremale Nõva poole vaadates võime ranna

lähedal meres näha laevavraki jäänuseid. Tegemist on 1941. aastal põhja lastud laevaga “Vohi”. Laeva meeskond olevat hakanud Osmussaare juures parandustöid tegema. Piirivalve aga kahtlustanud, et keevitamisel tekkinud valgussähvatused on märguanne Soome. Karistuseks lasti meeskond maha ja laev süüdati põlema. Tuul kandis põleva laeva Liivanina randa, kus see põhja vajus.

22. Liivik, tuiskliivade kinnistamine

Luidete metsastamine rändavate liivade kartuses on toimunud juba üle saja aasta tagasi, tsaariajal, kui Keibu lahe rannikul rajati metsakaitseala tuiskliivade kinnistamiseks.

Suurem osa tuiskliivast kandub edasi mõne sentimeetri kõrgusel maapinnast. Seetõttu pidurdab iga väiksema liivaterade ette sattuv takistus tuiskliiva edasiliikumist. Kui tuuled kannavad liiva vähe juurde, võtavad taimed ohjad enda kätte ning liivahang kattub taimestikuga. Vastupidisel juhul mattuvad taimed aga sootuks liivasse. Tugevatele tuultele avatud rannikuil võisid tuiskliivad kujutada endast ähvardavat loodusnähtust. 19. sajandil jäi Lätis Kuramaal luidete alla 15 talu ning Eestiski on luided enda alla matnud põlde ja veekogusid. Ka Nõva kandis räägib rahvasuu järve täistuiskamisest ja kadumisest. Tänapäevaks on Nõva rannaluided suures osas metsastatud.

36 23. Männik ja musträhn

Nõva männikutes võib sageli kohata musträhni tegutsemisjälgi. Rahvasuus kutsutakse rähni metsapuusepaks, puuõõnestajaks ning -raiujaks. Musträhn on peaaegu varese suurune. Ta on üleni must, isalinnul lagipea, emalinnul kukal punane. Pikk peenike keel on kohastunud toidu hankimiseks ka kitsastest praokestest ja aukudest. Peamiselt mardikate ja liblikate vastsetest toitudes ning eriti kooreüraski vastsete hävitamisega toovad rähnid metsale suurt kasu.

24. Toatse järved

Suures Toatse järves käis külarahvas ujumas kui merevesi veel liiga külm oli. Toatse järved on mudase põhjaga, vaid Suure Toatse järve põhjaotsas leidub veidi liivast põhja. Toatse järvedes elab looduskaitsealune apteegikaan. Apteegikaani on rahvameditsiinis kasutatud kõrge vererõhu ravimiseks.